

КРАТКИ РОМАН СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ: ПОЕТИЧКА И КУЛТУРНА ИСХОДИШТА

ЗБОРНИК РАДОВА

Уреднице
Недељка Бјелановић
Јана Алексић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
Београд, 2026.

ДРАГАН ХАМОВИЋ*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ОД ЗАПИСА ДО КЊИГЕ О МИЛУТИНУ

Сажетак: У раду разматрамо како је новела „Запис о Милутину“ прерасла у роман *Књиџа о Милуџину*: уочавамо промене у наративној перспективи и концепту насловног лика, шумадијског земљорадника и ратника. Указујемо и на моменте политичке тенденције у доба када се, кроз књижевност и друге уметности, доводила у питање идеолошки сужена слика српске историје двадесетог века.

Кључне речи: Данко Поповић, генеза, новела, кратки роман, наративна перспектива, књижевност и идеологија

Генеза *Књиџе о Милуџину* (1985) изнова потврђује теоријска становишта о роману као облику насталом преплитањем новела. Писац Данко Поповић нема једног, него два Милутина. Роман израста на темељу новеле „Запис о Милутину“, објављене у збирци *Кукурек и коси* (1976). У новели, ауторски приповедач склапа, од фрагмената разних сведока и преносилаца, животну причу о шумадијском сељаку Милутину. У роману, он постаје исповедно прво лице у техници сказа. Милутин проговара рекапитулативно – с изузетком последње две деонице, у којима се приповеда о његовом трагичном крају. Новела садржи четрдесет и два наративна сегмента различитог обима, док роман има седам више и – сви су насловљени. Обим првобитне новеле је, ипак, у роману бар утростручен. Низ делова писац изоставља, многе додаје, неке преиначује. За разлику од лика старца у поратном комунистичком затвору, помиреног са светом и својим удесом, Милутин из новеле приказан је као елементаран у дејству, у наглашено противречном склопу, између живчане преосетљивости и мушке неосетљивости.

Лик Милутина из новеле није епско-хероичан, него је дат у одсечним распонима, у повишеној интонацији којом се одликовао експресионистички проседе. Како нпр. изгледа опис тријумфа у „Запису о Милутину“? Све је крик и урлик. „Урлајући као и други, да би савладао страх, јуришао је у поцепаним опанцима, крвавих табана, на Дрини и Церу. Куд ћеш амо?“

* hamovicdragan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8468-4045>

(1976: 62). Када види крв на оделу, Милутин повраћа. Као да читамо *Дневник о Чарнојевићу*, али са србијанске стране фронта, или сведочења ратника Драгише Васића или Станислава Кракова.

„Запис о Милутину“ и *Књига о Милушину*, кроз разлике у концепту насловног лика, показују и очити прелаз између две преовлађујуће поетичке парадигме у српској прози друге половине 20. века. Петар Џаџић, пишући о прекретном роману *Кад су цветале џикве* Драгослава Михаиловића, оглашава да њиме у нашој прози пролази „време преминања симболичне и алегоријске форме, историјских, митских и универзалних тема“ (1996: 188). Михаиловићеви ликови са маргине означавају речени поетички искорак, приповедају нестандартним говором и са становишта друштвено скрајнутих људи. Речене поставке свакако дају импулс и Данку Поповићу да из темеља промени наративну инстанцу и концепт свог повлашћеног лика, обележеног потиснутим народним језиком и видокругом. „Запис о Милутину“ и друге Поповићеве новеле садрже бројне симболично-алегоријске и пре свега гротескне деонице, што с романом *Књига о Милушину* и потоњим прозним насловима није случај. Првих деценија ауторског присуства (од збирке новела *Свечаности*, 1962) писац прожима искуства модернистичке и реалистичке прозе, да би се током осамдесетих стабилизовао у поетичком кључу којем је најближа „стварносна“ ознака.

Није овде реч о немодерном повратку. Борис Ејхенбаум, у жеку авангарде, истиче да „прави уметник речи носи у себи примитивну али органску снагу живог приповедања“ (1972: 63), залажући се, притом, за „враћање на живу реч“. Треба истаћи да Поповић и пре *Књиге о Милушину* посеже за „органском снагом“ усмености свога завичаја под Букуљом у роману *Кућа Лукића* (1982). Приповедач тога сказа није домаћин – чији је дом опустео бесповратним одласком потомака у Немачку, у економску емиграцију – него домаћица Роса, стуб домаћинства. Читав случај куће Лукића у постепеном гашењу представља се из женске, али женске *џаџијархалне* перспективе. У фокусу се налази њен домаћин, као обеснажени заступник старог света Шумадије, простора који мења свој лик и менталитет под ударом епохалних промена.

После *Куће Лукића* следи сказ Милутинов. У односу на насловни лик из новеле, који је стилизован у знаку дивље, вехементне побуњености, старац заточеник мирно сумира историју коју је изнео на леђима, са тешким озледама и са примедбама на велике замисли које су сатирале српски народ у његовом веку. Новица Петковић, у једном од првих озбиљних тумачења *Књиге о Милушину*, истиче да „као што говор Милутинов није официјелан стандард, тако и вид културе из кога он долази такође није официјелан“, да је Милутинова перспектива „искривљена, помало наивна и у сваком случају сужена“ и да је посредни „један други и другачији поглед на ствари из доњих, помало заборављених спратова наше културе“ (2010: 289).

Отуда потичу Милутинове „припросте и са историјског становишта погрешне оцене“, како је писао официјелни новински оцењивач из 1986. године (М. Јовановић, „Приземна жалопојка“, *Полиџика*, 24. јули 1986). Милутин „греша“ у односу на званичну истину. Има ли вишеструко ускраћени мученик историје право на властито виђење? У књижевности, мора да има. Јунак који на крају рата, после свега, губи око од залуталог метка, у роману коментарише: „Милутине, кажем себи, зар сад да страдаш, зар да испаднеш смешан – зар сад да изгубиш око и од кога? [...] једва ја и на ово друго око видим, сузио ми се свет“ (1986: 48). Ако слепи виде оно што окати не виде, онда једнооки „сужени“ поглед ратника и сељака изоштреније сагледава појаве.

Крупне идеје које ратник и ратар чује од својих старешина, од школованих идеалиста или горљивих и приучених заступника револуције, делују му углавном изван разумског хоризонта. Милутин очуђује поставке званичне историје на којима почива пројекат обе југословенске државе, наступајући са позиција очевица и страдалника. Шкловски, пишући о толстојевском очуђавању, тј. опису ствари „као да их први пут види“, доводи га у везу са давнашњим поступком описа града „са становишта паметног сељака“, који је зачет још у старогрчкој књижевности, а коришћен и доста касније, нпр. код Волтера (1969: 59). Лик Милутина, другим речима, коментарише остварљивост идеја дотад невиђених, по томе моделу „паметног сељака“.

Књига о Милушину, поновимо, потиче из новеле, дате у одељцима које посредује ауторски приповедач, позивајући се на сведоке Милутинових збитија или памтиоце његових прича, на приче из друге руке. Да ли је, након проширивања епизода / новела о шумадијском ратнику и ратару, ово дело, структурно гледано, постало роман? Епизоде унутар романа не опстају самостално, пре свега, него се слажу у мозаичну биографску причу насловног јунака – што јесте жанровска одлика романа. Знамо да је роман „синкретична форма“ и да у себе укључује пространо жанровско памћење. Отуда у *Књизи о Милушину* можемо препознати битне елементе биографског романа, чији развој сеже од антике до романа о васпитању предмодерног доба. Поповићево дело, додајмо и то, живот насловног лика често приказује у кризним ситуацијама – не само ратним – укључујући и кобни крај, у којем се исказује као прави народни мартир. Сељаково животнo мучеништво врхуни бруталном смрћу, чији је узрок његова вера у светињу земљоделачког позива. Отуда, не можемо занемарити ни житијску компоненту романа.

Међутим, овде је пресудна историјска позадина, која утиче на јунаков живот. „Велика епска форма (велики еп), укључујући и роман“, вели Бахтин, „треба да пружа целовиту слику света и живота, треба да одрази *цео* свет и *цео* живот. У роману *цео* свет и *цео* живот дају се у пресеку

целовитости епохе. Догађаји приказани у роману треба некако да замене целокупан живот епохе“ (2013: 45). Повест о Милутину, на повесној подлози прве половине 20. века, удесе српског сељака пројектује на обухватну слику епохе коју је преживљавао.

Без обзира на новелистичку структуру, још по једном чиниоцу *Књиџа о Милуџину* оправдава жанровско одређење романа, гдекада стављано под знак питања, пре свега зато да би се некако пребацила критика са књижевног на политички терен. Према Ејхенбауму, „сижејна новела“ помера тежиште на крај текста, док у роману, после кулминационе тачке мора „наступити неки пад“. У новели, вршна тачка је достигнута у последњем одељку, у којем унесрећена Живана пред олујом која прети усевима зазива повратак мужа да заштити берићет, управо онако како, у усменој предаји, чини змај-заштитник. Роман не подноси нагле завршетке, неретко тражи епиплоге који сугеришу да прича и нема краја. У *Књиџи о Милуџину* врхунски моменат пренет је у одељак где Милутинов знанац из тамнице приповеда о његовом крају, довршује „житије“ насловног јунака. Епилошки сегмент, у чијем је средишту Милутинова удовица, стишава приповедни интензитет. Живана, остала и без сина и без мужа, пребива у мраку да не гледа пустош око себе.

Лик Милутина сажима читаву галерију Поповићевих јунака, од романа *Чарайићи* (1969) до *Куће Лукића*, на пример. Све су то ликови из срца устаничке Србије, који су ратари и ратници, одани одржању тековина Српске револуције. Сви они знају да су, заједно са Вождом и народним кнезовима, у заснивању слободне државе животе залагали и њихови преци – и до тога престижа и дуга, као потомци, држе. Али, баштаници српске државности напоскон постају жртве њеног слома, претварања властите у туђу државу, окупирану и самоокупирану. У роману *Чарайићи*, лик старог Лазара, који се појављује и у роману о Милутину и у другим романима и новелама, означен је као лик-симбол („јадан је човек који живи као симбол“, вели свештеник Јеремија). Исто важи и за Милутина.

У новели, понављамо, он је дат као симбол неисцрпне силе коју вуче из земље. Он је човек-див и човек-змај, који не уступа пред моћницима, али зна за своје дужности заштитника и чувара куће и државе. У роману, Милутин је трезвени противник опојних епохалних идеја, које поништавају народ и његово предање. Он је лик-идеја, у дијалогу или полилогу са великим идејама времена, са српског сељачког становишта, које можда није одвише прогресивно, али је егзистенцијално утемељено, оверено надисторијским трајањем аграрне културе.

Актер мучне историје дошао је до гласа, мимо свих великих прича у име народа, било романтичних српских, било оних у народ увезених. Тешко се може одржати оцена да је Поповићев роман разглас „националног програма“, „експлоатација националног мита, архаичних и родољубивих мотива крви и тла, вере и нације, сјајне прошлости“ (Мирко Ђорђевић)

– како гласе општа места жреца и саслужитеља упорног и досадног анти-србизма (в. Жунић 2002). Бистром погледу једнооког шумадијског ратара далека је свака апологија сјајне прошлости или митоманија. Милутин Остојић је херој по морању, он је ратар који се у државу разуме, брани земљу, „али не као апстракцију, већ као својину“ (Поповић 1990: 122), не волећи ни рат, ни крупне речи разних пропагатора, државотворних или револуционарних.

Роман о Милутину бацио је у сенку остала дела овог значајног писца. Пишући о два Поповићева романескна остварења објављена исте, 1985. године, Сава Бабић је отворио један подстицајан аспект проблема рецепције прозе Данка Поповића. Осим *Милушина*, наиме, исте године објављује и роман *Госпогари*. Нашао се „пред два романсијерска низа“, наводи Бабић: „један је везан за 'велику' историју коју је започео романом о Карађорђу и Милошу, а други прати 'малу историју' о готово безименим људима“ (1990: 61). Писац нам, у ова два романа, даје и поглед *огоздо* и поглед *огозіо*. „Један број читалаца више није био заинтересован за писца Поповића, већ само за *Милушина*“, запажа даље Бабић: „Укратко: дело је изоловано и од романа истог писца објављеног исте године. Да ли због тога што Србима у овом тренутку не треба роман у којем Милош убија свог кума Карађорђа и његову главу продаје Турцима, а треба роман у којем патник и ратник Милутин, на крају живота, покушава да види свој живот и живот свога народа као узалудну жртву која води у пропаст?“ (Исто: 64). А роман *Госпогари*, са уверењем тврдимо, припада реду понајбољих остварења у историјском жанру, на једну маркантну и национално трауматичну тему.

Свакако да је моменат „хоризонта очекивања“ јавности, одвећ дуго притискане владајућим „режимом истине“, могао имати утицаја на обраћање гласу историјске свести српског народа неусловљене југословенском идеологијом – међуратном интегралном или титоистичком, свеједно. Колико год *Књија о Милушину* завређује пажњу као ваљано остварен уметнички текст, не споримо да је реч о роману са политичком тенденцијом. У тоталитарно невреме „надгледања“ тема о којима се може или не сме говорити, уметност је служила као медијум за кријумчарење опасних истина. Данко Поповић, према Милану Радуловићу, оживљава старо осећање смисла писања: „Очигледно је тежио да напише роман који би истовремено и подједнако био субјективна исповест и објективна истина. Али и ангажована поука, можда и поуздан духовни и историјски путоказ“ (1994: 75). Када упоредимо садржинске разлике између новеле и романа о Милутину, видимо да је протоверзија из 1976. лишена „туђих гласова“, носилаца југословенског идеализма, као и тумача револуционарног пројекта, којима ће Милутин у роману доследно сељачки опонирати.

Није то диспут између конзервативности и прогреса. У крајњем исходу, после свега што је време показало, реч је о судару утопија и тврде реалности.

Променом приповедне перспективе, претварањем у усмени облик, повест о Милутину доноси поједине бритке поенте о историјским исходима 20. века, али уједно губи неке изврсне архетипске деонице којима обилује новела. Пре свега мислимо на крајносне ситуације борби и повлачења, невољног суочења једног аграрног човека са просторима туђим и неразумљивим. Долазак на обалу Јадрана активира у ратару најосновније представе: „*Стијомо докле су само клеџве стизале*, шапутао је Милутин Лазару Сеничком и Лазару Чарапићу када је угледао море, големо пространство бесловесне воде. Био је тужан и осећао се изгубљеним“ (1976: 68). У тој изгубљености, садржан је сав удес сељака осталог без своје земље као ослонца, у туђини коју не разуме. По преласку мрзле Албаније, исцрпене ратнике стижу нове недостојне невоље: „Док су их убијали и рањавали, док су их десетковали, још су некако веровали да ће доћи и њихових пет минута. Али кад се унередише као деца, изгубише сваку наду у победу“ (Исто: 69). „Закукао је као победник“, читамо даље, по запоседању Кајмакчалана:

Осетивши своју земљу под ногама, и Милутин и остали журили су као да се не враћају својим кућама, породицама, својим пољима и шумама, него као да желе да умру на својој земљи. Урлали су гласније него када је рат започео. Јуришали су на врх Кајмакчалана за који су схватили да је неосвојив тек пошто су га освојили (Исто: 70).

Уистину, ово је антологијски опис двострукости колективног подвига и страдања, до давном стиху-лозинки: „Нека буде што бити не може!“ Кључне сцене из новеле „Запис о Милутину“ доносе живе митске слике, док изазови борбе од ратара праве бића колосалне отпорне снаге. Елементарни Милутин из ране Поповићеве прозе, одласком с ону страну живота, поприма обележја змаја, који одгони алу од берићета. Милутин се тако придружује јату змајевитих јунака, чија је снага узростала како је несрећа постајала неподношљива. Милутин је, у новели, обликован као наслојена симболичка фигура, која исијава фолклорну дубину.

Већ прве године по објави, *Књиџа о Милуџину* доспева до двадесетог издања. Био је то аларм на идеолошким капијама контроле да укажу на непожељне димензије тога општенородног бестселера. Отуда, средином 1986. године, помињани чланкописац културне рубрике *Полиџике*, у напису „Приземна жалопојка“, упућује на појачано „чаршијско, паланачко, полујавно“ занимање за *Милуџина*. Насловни јунак, чији је свет „затворен, ограничен изнутра и споља, митски и магијски, патријархалан и анахроничан“ доноси „припросте и са историјског становишта погрешне оцене“ које спадају „у прави политикантски фолклор ни књижевни ни естетски утемељен и поткрепљен“. Међу кутијама осталим иза Данка Поповића нашли смо копију писма које је редитељ Арсеније Јовановић, пишчев пријатељ, био упутио рубрици „Међу нама“ као реакцију на поменути чланак.

Немамо података да је писмо публикувано, мада оно није једино реаговање овога редитеља у одбрану *Милушина*. Он је, да подсетимо, поставио на сцену ЈДП-а Ћосићеву „Колубарску битку“ (1983), чији је јавни одјек, услед деценијског потискивања српске повесне тематике, такође био изванредан. Наводимо одломак из писма, густо опис контекста рецепције *Књије о Милушину* у датом часу, у годинама када су ствараоци све отвореније захватили дотад табуисане теме из новије историје. Наводимо према дактилопису писма:

Да ли је писац ПРИЗЕМНЕ ЖАЛОПОЈКЕ и за тренутак помислио зашто овај народ чита *Књију о Милушину*? Не чита ли он то самога себе и историју коју је сам исписао? Испада, по ко зна који пут, да је крив народ, јер воли књиго о себи, колико год невесела била та књига, крив због сопствене судбине и сопствене историје...

Идеолошке оптужбе обнављају се и после деведесетих, у наметнутој атмосфери промене „погрешне“ историјске свести. Будући да је тешко изнаћи „ратнохушкачке“ садржаје у причи сржно антиратној, пропагандиста подлиска „Бетон“ означиће ово књижевно дело као „компендијум етно-историјских предрасуда“ а његову „канонизацију“ као „нимало безазлен чин“ узурпатора који тиме дају „опрост Милошевићевој политици исправљања националних неправди“ (бр. 29, *Данас*, 2. октобар 2007).

Колико год права књижевна критика, у часу појаве Поповићевог романа, свесно ставља у страну политичке импликације, браниоци титоистичког наслеђа у први план постављају субверзивне моменте Милутинове исповести. Остаје, ипак, тачна реченица Николе Кољевића из године нарастања феномена „Милутин“: „Он зна ко је и никакве историјске шарене лаже не могу да помере његову људски скромну и сељачки стамену лествицу вредности“ (1986: 8). Кољевић погађа у основу ствари и политичког проблема којег на површину, у књижевном облику, уноси лик-симбол Данка Поповића. Не треба заборавити да *Књија о Милушину* долази на дневни ред после „случајева“ као што су: Ћогова *Вунена времена* (1981), укидање емисије „Београде, добро јутро“ Душана Радовића, па скидање с репертоара Мијачеве представе „Голубњача“ (1982/1983), или афере поводом *Источница* Љубомира Симовића (1983). Појава из осамдесетих, означена као „политички театар“, доноси и поменути инсценирање „Колубарске битке“, као и друге примере повратка „политички неподобних“ тема и идеја у јавни простор, пласираних кроз аутономну и вишедимензионалну уметничку форму. Код помињања представе рађене по *Времени смрти*, можемо уочити да код Милутина нема заноса и поноса ни тамо где има повода да их буде. Милутин и његов нараштај јесу подвижници, али упитани над смислом своје свесне жртве, огромног крвавог улога који се расуо ни у шта.

Политички опадачи *Књиџе о Милуџину* из њене легитимне тенденције изводе негативне закључке о књижевној вредности, узимају ратареву исповест као ускогрудо резоновање. Хладно превидју да лик приповеда о животном билансу удараца и озледа – а докрајчују га погибија сина јединца на кланици Сремског фронта, затим и понижење робијања због жита које нема. А тај понижени и намучени Милутин чак и затворску њиву копа као своју. Не може друкчије јер земљи инстинктивно служи, светици земљи. Ово је навод из „Записа о Милутину“, незнатно измењен у роману: „Копа Милутин како је копо некад док је имо за кога да копа и зашто да живи. И све, веселник, погледа у небеса“ (1976: 90). Или, како стоји у истој сцени, али у роману: „не сме да се уништава божија биљка која рани човека и стоку, црва и мраву и тицу небеску“ (1986: 141). То је кључна идеја за коју ратар Милутин живи и која му најпосле долази главе.

Поповићевог јунака притиска тешки терет историјског памћења. „Што мање сећања, Милутине! Сећања нас могу докрајчити, могу нас обрати као слана паприку“ (1986: 37), упозорава доктор Ристић док се опорављају од албанске голготе у туђини. Капетан Живковић, на поратној прослави на Текеришу, сав угашен и погубљен, нимало свечарски, Милутину поставља питање: „Како живиш кад толико памтиш?“ (71). А наш сељак, памтилац, на другом месту проговара: „Мука је то, синовче, веруј. Рођена те памет највише мучи. Шта си и ко си, питаш се“ (116). Шта са рођеном памећу, може ли се укинути? Милутина „непрекидно притиска мисао о лаком *џрошењу живе народне снаге*“ (Егерић 2004: XV). Оваква су питања постављена у средиште једне велике приче преломљене кроз оптику самосвесног сељака из славне и жртвене генерације. Она чине овај кратки роман сугестивном сликом народне историје, затурене читавих пола века пуних привида, фалсификата и неслободе. Након продора романа у најширу јавност сам писац је указао: „Остаје чињеница да је Милутин изашао из хартије, он је чинилац наше националне свести“ (1990: 52), али је с добрим разлозима остао значајна књижевна чињеница, оверена у времену и трајању новије српске културе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БАБИЋ, Сава. „Двострука трака: прављење и трпљење историје“. У: *Пет више њет*, портрети. Нови Сад: Дневник, 1990.

БАХТИН, Михаил. *Естетика језичког стваралаштва*. Прир. С. С. Аверинцев, С. Г. Бочалов. Прев. Мирјана Грбић. Нови Сад; Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.

ЕГЕРИЋ, Мирослав. „Књиџа о Милутину – документ и требник етичности“. Предговор у: Данко Поповић, *Књиџа о Милуџину*, Београд: СКЗ, 2004.

ЕЈХЕНБАУМ, Борис. *Књижевност*. Прев. Марина Бојић. Београд: Нолит, 1972.

ЖУНИЋ, Драган. *Национализам и књижевност 1985–1995*. Ниш: Просвета, 2002.

- КОЉЕВИЋ, Никола. „Милутинова гвоздена логика“, *Књижевне новине*, год. 37, бр. 709, 1986, стр. 8.
- ПЕТКОВИЋ, Новица. „Разговор је души посланица“. У: *На извору живе воде*. Прир. Драган Хамовић. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- ПОПОВИЋ, Данко. *Време лажи*. Београд: Књижевне новине, 1990.
- РАДУЛОВИЋ, Милан. „Патријархална духовност и савремено историјско искуство“. У: *Обнова традиције*. Београд: Књижевна заједница Звездара, Апостроф, 1994.
- ЏАЦИЋ, Петар. „Нови талас (Драгослав Михаиловић, *Каг су цвешале џикве*)“. У: *Из дана у дан II*. Сабрана дела, књ. 6. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- ШКЛОВСКИ, Виктор. *Ускрснуће ријечи*. Прев. Јурај Беденички. Загреб: Стварност, 1969.

ИЗВОРИ

- ПОПОВИЋ, Данко. *Кукурек и кост*. Београд: Слово љубве, 1976.
- ПОПОВИЋ, Данко. *Књиџа о Милушину*. 6. издање. Београд: Књижевне новине, 1986.

Dragan Hamović

FROM THE RECORD TO THE NOVEL ABOUT MILUTIN

Summary

The novel *Knjiga o Milutinu* (*The Book of Milutin*, 1985) develops from the novella “Zapis o Milutinu” (“Record of Milutin”), published in the collection *Kukurek i kost* (*Hellebore and Bone*, 1976). In the novella, the authorial narrator constructs the story from multiple witnesses’ accounts of the Serbian peasant Milutin, in contrast to the confessional first-person voice employed in the novel, where the protagonist speaks in his own voice, except for the final two sections. The author omits certain elements, adds others, and modifies some. Unlike the figure of the old man in the postwar Communist prison, reconciled to life and fate, Milutin in *Kukurek i kost* is depicted in a starkly contradictory configuration, oscillating between hypersensitivity and insensitivity. The character of Milutin in the novella is neither epic nor heroic, often bordering on grotesque, conveyed through the heightened intonation characteristic of expressionist technique. By changing the narrative perspective and transforming the story into oral form, the narrative about Milutin acquires incisive points on the historical outcomes of the twentieth century, but simultaneously loses some of the exceptional archetypal descriptions abundant in the novella. While *Knjiga o Milutinu* merits attention as a well-realized artistic text, it undeniably functions as a politically inclined novel. In Tito’s totalitarian Yugoslavia (1945–1990), art served as a medium for smuggling forbidden truths. Comparing the novella and the novel reveals that the 1976 proto-version is devoid of “other voices”—bearers of Yugoslav idealism and interpreters of revolutionary ideas—which the novel’s protagonist consistently opposes.